

EFIKASNOST PROGRAMA DERADIKALIZACIJE U PENITENCIJARNIM USTANOVAMA

Marko KRSTIĆ¹

*Ministarstvo unutrašnjih poslova
Policijska uprava u Šapcu*

U radu su prezentovani deradikalizacijski programi koje se sprovode u zatvorima i analiza njihove efikasnosti i ishoda. Predmet rada je rehabilitacija terorista i kontraideološki program, osmišljen da smanji rizik od potencijalnog ponovnog uključivanja terorista u terorističke aktivnosti nakon puštanja na slobodu. Da bi se shvatio potencijal programa deradikalizacije u zatvorskim ustanovama, ispituju se faktori koji u njima mogu dovesti do inicijalne radikalizacije. Ispituju se i strategije nekih državnih programa za deradikalizaciju i utvrđuje njihov značaj. Nalazi dobijeni u ovom radu mogli bi koristiti političkim strukturama, teoretičarima, kreatorima programa deradikalizacije i zaposlenima u sektoru bezbednosti.

Ključne reči: terorizam, radikalizacija, deradikalizacija, zatvori, strategija, rehabilitacija

UVOD

Među brojnim izazovima u borbi protiv terorizma i radikalizacije, danas je veoma značajno i aktuelno pitanje terorista u zatvorima. Njihova rehabilitacija može se definisati i razumeti na više različitih načina. U istoriji savremenih kaznenih sistema bili su aktuelni različiti modeli rehabilitacije i svaki od njih nosi sa sobom, u eksplicitnom ili implicitnom obliku, niz

¹ E-mail: marko.krstic.1982@gmail.com

argumenata o tome zašto je vredno unapređivati ove sisteme. Poželjnost rehabilitacije nije uvek bezuslovno prihvatana, a njenim zagovornicima treba vremena da smisle adekvatne argumente ili opravdanje za svoje predloge.

U svetlu rastućih pretnji od islamske radikalizacije i nasilnog ekstremizma u svetu, cilj je da se sagledaju trenutni „meki” pristupi u borbi protiv terorizma. Prepoznatljiva karakteristika tih pristupa je da su osmišljeni da osvoje „srca i umove” radikalizovanih pojedinaca primenom nenasilnih metoda.

Već decenijama svet se suočava sa terorističkim aktima i upravo zbog toga je lišavanje slobode osumnjičenih i osuđenih terorista važno i osetljivo pitanje. Potreba za prilagođenom politikom borbe protiv radikalizacije u zatvorima je sastavni deo tog pristupa. Od početka 21. veka izraz „radikalizacija” postao je centralni pojam u studijama terorizma i kreiranju strategije za borbu protiv njega. Kako su se američke i evropske vlade fokusirale na sprečavanje islamističkog političkog nasilja, koncept radikalizacije postao je sinonim kasnog „rata protiv terora” i obezbedio je novi objektiv kroz koji se posmatraju muslimanske manjine. Mnogi radikalizovani pojedinci su lišeni slobode, osuđeni i poslani u zatvor, ali, nažalost, ono što na prvi pogled izgleda kao rešenje za većinu drugih osuđenika, kod terorista može biti početak drugog problema. Pojedinci uhapšeni zbog terorističkog nasilja često su i ranije osuđivani za krivična dela terorizma, no i pored toga u prvi ozbiljni susret sa radikalnim idejama dolaze tek kada dospeju u zatvor. Izazov za ove vlade je šta raditi sa ekstremističkim zatvorskim populacijama i kako ih najbolje rehabilitovati da bi izbegli njihovo ponovno angažovanje u terorizmu. Potencijalni odgovor na ovaj izazov je efikasno suprotstavljanje ekstremističkoj ideologiji i iznalaženje načina za integraciju pojedinca u društvo, a programi deradikalizacije su fokusirani na rehabilitaciju. Kroz analizu ovih elemenata date su konkretne preporuke putem kojih se pokušava suprotstaviti faktorima koji doprinose radikalizaciji u zatvorskom okruženju, zbog kojih zatvor postavlja plodno tle za radikalizaciju. Programi deradikalizacije u zatvorima dugo su predmet istraživanja i postoji pojačani interes za ispitivanje

pozitivnih rezultata o tome kako teroristi napuštaju nasilje i radikalizam. Pritvor pripadnika terorističkih organizacija je realna činjenica i neizbežni deo rata protiv terora. Poslednjih godina to je iskorišćeno kao mogućnost za deradikalizaciju osoba osumnjičenih za terorizam u nekoliko programa koji se sprovode u muslimanskim zemljama ili zemljama sa značajnim muslimanskim stanovništvom. Postojeći zatvorski programi u raznim zemljama sadrže protokole koji poboljšavaju proces rehabilitacije.

U radu će detaljnije biti objašnjeni naponi na deradikalizaciji zatvorenih terorista, kao deo nove strategije protiv terorizma. Vlade mnogih zemalja su, u svetlu brojnih napada u svetu, postavile kao prioritet borbu protiv radikalizacije u zatvorima i temeljno pristupile suzbijanju radikalizma i terorizma. Zemlje poput Belgije, Danske, Nemačke, Pakistana, Jemena, Saudijske Arabije, Singapura i Alžira sprovele su programe koji odgovaraju jedinstvenim kulturnim i društvenim uslovima svake od ovih zemalja. Ovi primeri pokazuju različitost programa i pristupa koji su dostupni za implementaciju, kako u korektivnim institucijama, tako i u širem društvu. Napori ka deradikalizaciji u ovim državama takođe će se procenjivati u smislu njihovih uspeha i neuspeha u resocijalizaciji i reintegraciji terorista, kao deo šire strategije borbe protiv terorizma, čime se ističu kritične lekcije za druge države koje rade na rehabilitaciji zatvorenih terorista. Iskustva ovih država stoga pružaju kvalitetan i koristan model, postavljajući temelje budućih programa deradikalizacije terorista u zatvorima i izvan njega.

Problem radikalizacije kao uvoda u terorizam

Aktuelna istraživanja o radikalizaciji, uz mnoštvo knjiga, članaka i izveštaja koji se stalno publikuju, predstavljaju veliki izazov za istraživače i organe bezbednosti. Započela su 2004. godine, kao odgovor na američku intervenciju u Iraku

godinu dana ranije. Teroristički napad u Londonu 2005. godine izazvao je dalju zainteresovanost za pojavu „domaćeg terorizma”, gde su se, očigledno, manje ćelije radikalizovanih pojedinaca mobilisale protiv zemalja u kojima žive, sa malo ili nimalo materijalne podrške od terorističkih organizacija. To je stvorilo potpuno novo polje empirijskog istraživanja. Danas široko rasprostranjena upotreba termina „radikalizacija” u naučnim krugovima, vladinim dokumentima i mas-medijima čini neophodnim da se ovaj proces transformacije „ulaska u terorizam” pravilno shvati. Mnoge teorije teže da opišu konkretne faze procesa radikalizacije, ali postoji vrlo malo empirijskih podataka o psihološkim profilima onih koji su postali radikalizovani. Fenomen radikalizacije danas se razvija i menja velikom brzinom, sa svojim ekstremnim oblicima koji se globalno manifestuju. Razorne dimenzije (nasilne) islamske ili desničarske radikalizacije postale su dramatično vidljive u Evropi i predstavljaju ozbiljan izazov za evropska društva. Radikalizacija, široko definisana, jeste proces u kojem pojedinac ili grupa usvaja ekstremna uverenja i ponašanja. Važno je razumeti i prepoznati proces kojim se ljudi radikalizuju, kako bi se razvili efikasni načini sprečavanja ili suzbijanja ove pojave.

Šta se, zapravo, podrazumeva pod radikalizacijom? U akademskoj ili političkoj sferi ne postoji univerzalno prihvaćena definicija. Koncept radikalizacije nije jasan, jer ga mnogi uzimaju zdravo za gotovo. Pored terminološke neusaglašenosti, ova pitanja se operacionalizuju na različite načine. Sigurno je da to utiče i na koncept deradikalizacije, koji nije ništa manje kompleksan i kontroverzan pojam. Radikalizacija, naime, predstavlja individualni ili kolektivni (grupni) proces, pri čemu, obično u situaciji političke polarizacije, osobe napuštaju uobičajene prakse dijaloga, kompromisa i tolerancije i teže sve intenzivnijoj posvećenosti konfrontacionim taktikama rešavanja sukoba (Schmid, 2012, 2013). Mnogi autori u definisanju radikalizacije zaključuju da ovaj termin izražava „ličnu i političku transformaciju” (Young, Roose & Holsappel, 2014). Uopšteno, radikalizacija predstavlja „razvoj i intenziviranje verovanja, osećanja i akcija u podršci bilo kojoj grupi ili uzroku konflikta” (McCauley

& Moskalenko, 2011:4). Razumevanje psihologije i geneze radikalizacije pruža naučnu osnovu za sprovođenje deradikalizacije, razmatrajući implikacije ovog modela i preliminarne dokaze o efikasnosti komponenti za sprovođenje programa rehabilitacije (Dugas & Kruglanski, 2014).

Uspešnost sprovođenja programa rehabilitacije (deradikalizacije) u zatvorima

Deradikalizacija predstavlja brz rastući fenomen kolektivno nazvan „programi za deradikalizaciju”, trenutno je u ekspanziji širom sveta i dosta je raznolik, kao i izazovi sa kojima se suočava. Specifičnost ovih programa je u opsegu terminologije koja se koristi u njihovoj implementaciji: „demobilizacija”, „prelazak”, „rehabilitacija”, dok u suštini podrazumevaju pomak od učešća u terorizmu (Horgan, 2008). U poslednjih nekoliko godina deradikalizacija i reintegracija osuđenih ekstremista postala je jedna od najbrže razvijanih područja u domenu suprotstavljanja nasilnom ekstremizmu. Brojni napori ukazuju da prisustvo nasilnih ekstremnih prestupnika u popravnom sistemu u većini zemalja proizvodi jedinstvene izazove i implikacije, da njihova rehabilitacija zahteva izuzetnu pažnju i da se postojeće politike naizgled ocenjuju kao nespособne za rešavanje ovih problema (Veldhuis & Kessels, 2013). Generalno gledano, posvećivanje pažnje nasilnim ekstremnim zatvorenicima ne treba da skreće pažnju od opšte zatvorske populacije, uključujući i druge pojedince ili grupe koje imaju specifične potrebe ili mogu predstavljati drugačiju pretnju društvu (UNODC, 6).

Pregled literature pokazuje da se u popravnim ustanovama odvijaju mnogi programi deradikalizacije i razdvajanja. Takvi programi postoje u Singapuru (El-Said, 2015), Saudijskoj Arabiji (Boucek, 2008; Horgan /Braddock, 2010), Mauritaniji (El-Said, 2015), Sudanu (El-Said, 2015), Maleziji (Bjørge & Horgan, 2009; El-Said and Harrigan, 2013), Severnoj Irskoj (Horgan & Braddock, 2010), Ujedinjenom Kraljevstvu (Hirschfield et.al.

2012) i Jemenu (Bjørge & Horgan, 2009). Oni prvenstveno nude neku vrstu savetovanja ili promovišu dijalog između zatvorenika i verskih lidera, kao što je slučaj sa programom u Jemenu. Ostali programi, na primer u Singapuru, zahtevaju novac od muslimanskih organizacija kako bi pružili finansijsku podršku pritvorenicima i njihovim porodicama (El-Said, 2015).

Prema medijskim izveštajima, sa efikasnom prevencijom radikalizacije pre svega treba početi na mestima gde se pojedinci i radikalizuju. U protekloj deceniji kao najrizičnija i najosetljivija mesta za regrutovanje često su označavane džamije i zatvori, naročito u blizini harizmatičnih verskih lidera. Simbiotski odnos između zatvora i razvoja ekstremističkog pogleda na svet je realnost, ali sigurno nije nova pojava. Posebni režimi zatvora bili su pogodna sredina za razvoj i širenje ideologije militantnih organizacija, za regrutovanje novih članova i za intenziviranje narativa svakog radikalnog pokreta u Evropi od sedamdesetih godina prošlog veka. Kao što pokazuju mnoge studije (u slučaju pripadnika IRA u Severnoj Irskoj ili aktivista RAF-a u Nemačkoj), zatvorski sistem je važan faktor u razvoju i osnaživanju radikalnog razmišljanja i stavova. Poslednjih nekoliko godina mediji sve više izveštavaju o slučajevima radikalizacije iza rešetaka u svim evropskim zemljama (Bigo, et al., 2014).

Ekstremističke ideologije doživljavaju ekspanziju u okruženju, gde postoje uslovi pogodni za širenje radikalizacije. Efikasan proces deradikalizacije, pre svega, navodi teroriste i bivše zatvorenike da se odreknu terorizma, što proističe iz moralnih razloga ili racionalnog preispitivanja troškova–koristi, ili možda oboje. Distanciranje od učešća u terorističkim aktivnostima može biti motivisano mogućnošću sticanja brojnih beneficija. Veoma retko se dešava da zatvorenici u potpunosti odustanu od terorizma, ali se i delimična deradikalizacija ipak može smatrati (polovično) uspešnom (Ganor & Falk, 2013).

Programi deradikalizacije mogu biti potencijalni odgovor na problem šta raditi sa zatvorenim verskim ekstremistima, ali efikasnost ovih programa nije sasvim poznata. Johnston (2009) pokušava da pruži odgovor na nekoliko bitnih

pitanja o efektivnosti programa deradikalizacije. Da li su ovi programi efikasno rešenje za preusmeravanje i rehabilitaciju velikog broja zatvorenih ekstremista? Koje su ključne komponente programa deradikalizacije verskih ekstremista i kako se oni upoređuju sa faktorima koji se ogledaju u razdvajanju od drugih vrsta antisocijalnih grupa, uključujući teroriste, bande, kultove i rasističke grupe? Koje su sličnosti i razlike među aktuelnim programima? Da li postoje određene prakse koje su se pokazale uspešnim?

Evaluacija programa u pojedinim zemljama

Napori za promovisanje deradikalizacije ili rehabilitacije zatvorenika optuženih za krivična dela vezana za terorizam imaju u mnogim državama više oblika, često kao deo širih strategija protivradikalizacije, koje na prvom mestu teže sprečavanju usvajanja nasilnih ekstremističkih ideologija ili ponašanja. Neki programi deradikalizacije su više formalni, sa dobro definisanim agendama, institucionalnim strukturama i posvećenim punim radnim vremenom, dok drugi predstavljaju slabiju kombinaciju društvenih i političkih inicijativa. Programi variraju u svojim ciljevima, kriterijumima za učešće, te prednostima i podsticajima koje mogu ponuditi. Kumulativne lekcije naučene iz iskustava nekoliko država u suočavanju sa nasilnim ekstremističkim grupama pobuđuju su sve veće interesovanje zemalja koje se sada susreću sa sličnim izazovima (Fink & El-Said, 2011).

U većini zemalja procenat ekstremističkih zatvorenika je veoma mali, ali pokazalo se da jedna osoba ponekad može da nanese ogromnu štetu društvu. Jedan ekstremista u zatvorskom odeljenju može imati značajan uticaj na druge zatvorenike i inspirisati ih da se pridruže nasilničkim pokretima ili da se angažuju u terorističkim aktivnostima. Zaposleni u zatvorima koji nisu upoznati sa potencijalnom zabrinutošću zbog radikalizacije zatvorenika i koji nemaju znanja o specifičnim indikatorima problematičnih promena u ponašanju, verovatno neće

voditi računa o tom jednom uticajnom zarobljeniku i možda ga neće prepoznati kao problem (Veldhuis & Kessels, 2013). Poslednjih godina zabeleženo je značajno povećanje interesovanja donosilaca političkih odluka za reintegraciju zatvorenika u društvo kroz različite programe deradikalizacije. Brojne zemlje su u tu svrhu razvile posebne programe. Međutim, i dalje je nejasno kako programi reintegracije mogu dovesti do razdvajanja ili deradikalizacije. Štaviše, i pored nekih izuzetaka, pouzdani podaci o stopama recidivizma kod ekstremista i terorista su oskudni, što otežava procenu do kojeg stepena ova grupa predstavlja dodatni izazov za reintegraciju u odnosu na „redovne” zatvorenike (Schuurman & Bakker, 2015).

Dosad uspostavljeni programi deradikalizacije uglavnom su se fokusirali na ideološke faktore, pokušavajući da deradikalizuju učesnike kroz diskusiju o sadržini doktrina i verskih tumačenja terorističkih grupa. Postoje dokazi o odvajanju i deradikalizacijskim ishodima u popravnom i nekorektivnom kontekstu. Potrebno je uzeti u obzir mere ishoda za ove različite kontekste i pažljivo razmotriti njihovu procenu. Jedan od primera ovog pristupa viđen je u Jemenu kroz „Odbor za dijalog”. Bio je to jedan od prvih programa za deradikalizaciju koji se temelji na religijskom dijalogu sa militantima, 2002. godine, kako bi pritvorenici prihvatili legitimitet režima i sprečili dalje napade u Jemenu. Implementacija ovih programa je ugrađena i izražena kroz niz različitih aktivnosti, koje uključuju savetovanje, dijalog, kontraideologiju, državnu represiju, uključivanje porodice i naknadnu negu. Ovaj pristup se smatra uspešnim (u Jemenu je 98% učesnika ostalo nenasilno) i uticao je na programe u Indoneziji, Singapuru i Maleziji. Sudija koji je učestvovao u programu za deradikalizaciju u zatvorima u Jemenu odredio je stopu uspešnosti učesnika u programu. To pokreće još jedno važno pitanje za buduće istraživače koji razmatraju kako da definišu i operacionalizuju uspeh, jer sudija može drugačije definisati uspeh nego psiholog, nastavnik ili član porodice (Barret & Bokgari, 2009; Boucek, 2008, 2009; Boucek, Beg, & Horgan, 2009:189; Abuza, 2009, El-Said & Harrigan, 2013).

Veliko interesovanje za ideološki pristup ukazuje na to da postoji utisak da izmenjen pogled na ideologiju može biti značajan faktor u deradikalizaciji. To nosi rizik da se drugim faktorima ne posveti dovoljno pažnje. Takođe, skoro svi projekti prate dva pravca, pri čemu se ideološki pristup kombinuje sa pristupom orijentisanim na praktične životne okolnosti. Osnovna pretpostavka je da će osoba u lošoj situaciji lako dozvoliti da se vrati u radikalni kontekst. U tom smislu naglašen je značaj rada na prilagođenoj osnovi da bi optimalno pomogli i motivisali ljude, važno je razmotriti specifične potrebe dotične osobe. U nekim opisima projekta navodi se da je ovaj program u korelaciji sa tradicionalnim običajima, koji su duboko ukorenjeni u društvo. Na primer, pravila dijaloga u Jemenu odnose se na posredovanje u sukobu u starom plemenskom sistemu, strategija u Saudijskoj Arabiji oslanja se na stručna lica koja pokušavaju da promene ideje članova porodice zatvorenika, dok program u Birmingemu koristi metode roditeljstva, koje se smatraju konvencionalnim u mnogim muslimanskim zajednicama. Pretpostavka je da to povećava osnovu podrške, a samim tim i uspeh programa (Demant et.al. 2008). Savremeni programi deradikalizacije uzimaju kao polaznu tačku da pojedinac i dalje veruje u terorističku ideologiju i ostaje posvećen „uzroku i imaju za cilj da ga ubeđuju da su ta uverenja pogrešna. Ovaj pristup je osnova programa koji se primenjuje u Saudijskoj Arabiji, Indoneziji, Jemenu i Singapuru. Kada je pojedinac uveren u nedostatke ideologije, onda je navodno „deradikalizovan” (Silke, 2011).

Što se tiče, na primer, Egipta, država je devedesetih godina grčevito vodila kampanju protiv militantnih islamističkih grupa, u kojima je život izgubilo više od hiljadu ljudi. Od kraja pobune 1997. godine dve najistaknutije islamske terorističke grupe iz Egipta, prvo Islamska grupa (Al-Gama'a al-Islamija) i zatim islamski džihad, ne samo da su prekinule svoje nasilne aktivnosti već su i objavile tekstove u kojima su revidirale svoja religiozna verovanja u upotrebu nasilja. Zatvorenici Islamske grupe i džihada kasnije su pušteni iz zatvora i od 1997. godine nijedna osoba koja je povezana sa ove dve grupe nije izvršila

nikakav teroristički akt. Bitno je definisati ideološku preorijentaciju kao kontrateroristički pristup koji nastoji da promeni ključna ideološka ili verska ubeđenja ovih grupa, čime se uverenja članova grupe usklađuju sa društvenim normama. Egipatski pristup se usredsređuje na rehabilitaciju i reedukaciju terorista kroz niz programa i kanala. Državna prinuda u slučaju Egipta prethodila je naporima u ideološkoj preorijentaciji, mada to možda nije neophodan uslov u drugim slučajevima (Blaydes & Rubin, 2008).

Podjednako značajne komponente, zasnovane na materijalnim dobrima, takođe su glavni, ako ne i suštinski deo programa za deradikalizaciju. To kazuje da ideološki i teološki dijalozi nisu dovoljno snažni faktori da bi uticali na militantne osobe da se odreknu upotrebe nasilja. Programi zasnovani na ekonomskim komponentama nude ekonomsku i socijalnu podršku porodicama zatočenika, pružaju obuku za rad oslobođenim pritvorenicima, kao i podršku porodicama i prijateljima u naporima rehabilitacije. Na primer, programi u Saudijskoj Arabiji imaju nešto širi opseg, koji podstiče reintegraciju učesnika sa svojim porodicama i pružaju određenu ekonomsku pomoć u postprogramskom periodu. Saudijska Arabija je pionir u rehabilitacijskim programima. U ovoj državi od 2004. godine kroz programe je prošlo više od 4.000 militantata, a polaznici su reintegrirani u redovno društvo mnogo uspešnije od običnih prestupnika. Vlade u drugim delovima Bliskog istoka i širom Evrope i jugoistočne Azije pokrenule su slične programe za neonaciste, krajnje desničarske militante, narkoteroriste i islamske fundamentaliste, ohrabrujući ih da napuste svoju radikalnu ideologiju ili se odreknu nasilnih elemenata. Ovaj program je u Saudijskoj Arabiji dobio čak priznanje za preduzimanje sveobuhvatnog pristupa i korišćenje članova porodice u procesu rehabilitacije, pružajući obuku za posao, kao i pronalaženje stanova za zatočenike. Pored agresivnih koraka protiv terorizma koje je preduzela vlada, saudijsko sudstvo je takođe pokušalo da se bori protiv podrške ekstremističkoj ideologiji kroz niz manje poznatih „mekih” mera za borbu protiv terorizma, usmerenih na suzbijanje privlačnosti ekstremističkih

takfiri verovanja.² Ove mere uključivale su sofisticiranu kampanju koja se sastojala od kombinacije obrazovnih programa koje je finansirala država, koordiniranih odnosa s javnošću i raspoređivanja značajnih verskih resursa vlade. Iz te pozadine pojavio se program reedukacije. U prve tri godine program je čuvao tajnu od pažnje medija, kako bi podstakao njegov uspeh (Boucek, 2007, Boucek, Beg, Horgan, 2009: 212-223, Stern, 2010). Takođe, neophodno je stimulisati i ohrabriti prebacivanje i konverziju slobodnih i zatvorenih terorista i pronaći načine da se smanji podrška i regrutovanje u terorističke organizacije (Schmidt, 2012).

Istražujući efekte radikalizacije i recidivizma među zatvorenim teroristima, navodi se da veliki problem predstavlja visok stepen recidivizma među zatvorenicima sa terorističkom ili ekstremističkom prošlošću, jer se zatvori često posmatraju kao mesta na kojima se razvijaju radikalne ideologije i gde teroristički pokreti pokušavaju da regrutuju u svoje redove nove članove. Sprečavanje radikalizacije nakon oslobođenja terorista iz zatvora od ključne je važnosti za vlade u celom svetu. Kao rezultat toga, u posljednjih nekoliko godina u svetu se pojavilo nekoliko programa za deradikalizaciju i rehabilitaciju nasilnih ekstremista (Veldhuis, 2012:1). Mnogi programi rehabilitacije gledaju na zatvore kao potencijalne katalizatore za razdvajanje i deradikalizaciju. Ukoliko država ne uspe da promeni verovanja i ideologiju militantata, mogla bi da obezbedi racionalni razlog da radikali promene svoje ponašanje. Programi deradikalizacije obično su deo šire strategije borbe protiv terorizma, koja uključuje kako „tvrde” bezbednosne mere, tako i šire napore za diskreditovanje i iskorenjivanje ekstremističke ideologije (Rabasa, 2010).

² U saradnji sa Ministarstvom za islamske poslove, u zatvoru se organizuju predavanja o islamu i časovi recitovanja Kurana, a zatvorenici su ranije oslobođani jer su naučili Kuran. Verske strukture su uspešno korišćene kako bi ohrabile osumnjičene islamističke militante da podstaknu okrivljene da sarađuju s vlastima. Ova praksa je korišćena pre bombardovanja Rijada u maju 2003. i od tada se njena upotreba povećava (Boucek, 2008).

Mogućnosti za uspeh variraju, ali opšta je procena da trenutni programi deradikalizacije džihadista obično deluju samo na militantne džihadiste „mekih jezgara”, dok na „tvrde” članove imaju mali uticaj. Mora se imati u vidu da u dostupnoj literaturi nema temeljnih procena bilo kog od ovih programa, te se tvrdnje o njihovoj efikasnosti moraju uzeti s oprezom. Za ovaj argument postoje dva važna razloga. Prvo, ponovljeni napadi terorista zatvorenika tradicionalno uglavnom su u početku niskog intenziteta. Na osnovu statističkih podataka, u proseku verovatno manje od pet odsto svih terorista zatvorenika biće ponovo osuđeno zbog učešća u aktivnostima vezanim za terorizam, dok je za neke grupe ta brojka još niža³ (Silke, 2011). Terorističke organizacije nastoje da zatvorenicima obezbede elementarne informacije o organizaciji i daljem dešavanju u vezi sa aktivnostima grupe ili nekim opštim temama. Većina zatvorenika navodi da su politički prisutni i bolje razumeju sukob i borbu tek nakon što su ušli u zatvor. Neki zatvorenici čak tokom boravka u zatvoru razvijaju liderske sposobnosti, a drugi povećavaju solidarnost i osećaj ličnog i društvenog identiteta (Yehoshua, 2014).

Skorašnja zabrinutost zbog recidivizma⁴ među oslobođenim terorističkim osuđenima dovela je do ponovne procene dosadašnjih rezultata. Zatvori, uostalom, jesu prostor koji služi za kažnjavanje i rehabilitaciju više kriminalnih elemenata. To

3 U Engleskoj i Velsu od 11. septembra 2001. do 31. marta 2008. godine bilo je 196 osuđujućih presuda za teroristička dela, od kojih je većina povezana sa ekstremizmom vezanim za Al Kaidu. Mnogi od njih su dobili relativno kratke zatvorske kazne, a do početka 2009. gotovo sto ih je već otpušteno iz zatvora; do sada niko od njih nije ponovo uhapšen ili osuđen za ponovno učešće u terorističkim aktivnostima (ili bilo kakvu drugu nezakonitu aktivnost). Ne postoje dokazi da je bilo ko pokušao da se angažuje u terorističkim aktivnostima u inostranstvu (Silke, 2011).

4 Prema dostupnim podacima, nekoliko državljana BiH je nakon izdržane zatvorske kazne zbog izvršenih krivičnih dela terorizma otišlo u Irak i Siriju i pridružilo se ISIL ili Frontu Al Nusra. Na primer, Bajro Ikanović (2007. godine je osuđen na četiri godina zatvora, izdržao je zatvorsku kaznu, 2012. otišao u Siriju i pridružio se Frontu Al Nusra i prema nepotvrđenim informacijama poginuo u sukobima 2016. godine). <http://detektor.ba/ispovijesti-pokajnika-i-borba-protiv-radikalizacije/>

što neki zatvorenici po puštanju na slobodu nastavljaju sa starijim navikama, pokazuje da nisu sposobni za promene ili da je zatvorski sistem neadekvatan u ispunjavanju svoje funkcije. Na primer, u Indoneziji postoje sistemski problemi sa zatvorima, uključujući slabu primenu zatvorskih pravila i propisa, hroničnu korupciju, nasilje i prenatrpanost. To su postojeći problemi, koje još više pogoršava prisustvo terorističkih zatvorenika. Od ključnog je značaja da se postigne što jasnija slika o problematiki terorista u ovim ustanovama, kako bi se steklo pravilno razumevanje izazova koje predstavljaju i kako bi bili adekvatno uključeni u proces rehabilitacije (Osman, 2014).

Nakon 11. septembra i za analitičare i za donosioce političkih odluka sve očiglednija postaje zastupljenost ideologije u političkom nasilju, posebno u terorizmu. Da bi se suprotstavilo terorističkoj ideologiji i pružila alternativna kontraideologija, neophodno je poznavanje njenih ključne konceptata i postulata, organizacione strukture, razvijajuće ideologije i ciljne publike – zajednice (Gunaratna, 2005). Iako sa visokim varijacijama između zapadnih zemalja u pogledu legitimnosti intervencije u privatni život, ovi strukturirani programi koji imaju za cilj promene pojedinačnih političkih i verskih uverenja bar su izazvali sumnje i skepticizam u populaciju i grupe koje zagovaraju građanska prava. Kao posledica toga mnogi zapadni programi (vladini i nevladini) bili su veoma oprezni kako ne bi uključili ideološku komponentu u svoj rad. Na primer, programi deradikalizacije u Danskoj svesno zabranjuju svojim rukovodiocima da tokom mentorstva postavljaju konkretna pitanja za koje se može smatrati da krše lično političko mišljenje. Većina zapadnih programa u ovoj oblasti fokusira se na „razdvajanje”, pokušavajući da izbegne kritiku. Pored toga, uloga i značaj ideologije kao takve za proces radikalizacije i izlaska iz terorizma različito se tumači i razmatra u zapadnim političkim kulturama. Da bi se ovaj praktični problem rešio, državni programi se obično odnose na glavni kriterijum zakonitosti/nezakonitosti, kako bi se utvrdila njihova legitimna sfera delovanja. Kad god se pojedinci angažuju u ilegalnim akcijama, vladini programi mogu i legitimno da pomažu osobi da se vrati u pravni život ili

da odustane od kriminalnog ponašanja. Ostavljajući po strani većinu delova ideologije (koja u zapadnim zemljama tradicionalno pripada zaštićenoj sferi slobode misli i veroispovesti), ovaj pristup prirodno ima tendenciju da radi na prilično kasnoj fazi radikalizacije i mora prestati s radom s pojedincem nakon prestanka ilegalnih aktivnosti i adekvatnog probnog perioda. Ovaj problem je, naravno, irelevantan za programe koji nisu vezani za principe individualnih sloboda i ljudskih prava, kao što su mnoge zemlje u Africi i na Bliskom istoku, npr. Saudijskoj Arabiji, Maleziji ili Indoneziji, koji se zasnivaju na sankcionisanoj verziji islama od države (vehabizma) (Kohler, 2016).

ZAKLJUČAK

Veći deo sadašnjih razmatranja o zatvorima i radikalizaciji je negativan, ali zatvori nisu samo pretnja, oni mogu imati pozitivnu ulogu u suzbijanju problema terorizma i radikalizacije društva u celini. Neophodno je analizirati na koji način programi deradikalizacije u zatvorima pomažu zatvorenicima u ponovnoj integraciji u tokove društva po izlasku na slobodu. Potrebno je raditi na poboljšanju aktuelnih programskih politika, informisanjem o potencijalnim prednostima adekvatno primenjenih programa deradikalizacije, posebno u državama sa ograničenijim sredstvima. Kada se terorizam posmatra kao čin kriminala zasnovan na ideologiji, rehabilitacija prestupnika je naročito kritična. Ovoj populaciji se mora posvetiti posebna pažnja, od problema njihovog smeštaja zbog rizika od radikalizacije drugih zatvorenika, do rehabilitacije. Stoga je neophodno identifikovati procese transformacije ponašanja terorista, kritičnih područja razvoja neophodnih za promenu njihovog ponašanja, ključnih elemenata rehabilitacije, kriterijuma za uspešnu rehabilitaciju i parametara efektivne deradikalizacije, prema onima koji su se odvojili od nasilja i kriminalnih aktivnosti. Paralelno sa jačanjem kapaciteta za sprovođenje zakona, vojnih i obaveštajnih sposobnosti vlada kako bi se suprotstavile

rastućoj globalnoj pretnji terorizma i ekstremizma, postoji ozbiljna potreba i za razvojem verskih i ideoloških programa u zatvorima.

Rehabilitacija mora da obuhvati složenost različitih nivoa radikalizacije i ekstremizma i veoma je važno identifikovati i prilagoditi ove napore stepenu radikalizacije. Poslednjih godina povećava se interesovanje za proučavanje pristupa terorističkoj rehabilitaciji, naročito zemalja koje imaju uspeha i u kojima je ovaj program u potpunosti sproveden. Rehabilitacija i reintegracija pritvorenika i radikalizacija u zatvoru postali su za međunarodnu zajednicu prioritet, budući da zatvaranje može radikalizovati osobu ili povećati radikalizaciju, ali pod pravim okolnostima može imati i obratni efekat. Zatvorenici moraju biti obuhvaćeni adekvatnim programima i okolnostima koje će smanjiti stope recidivizma i doprineti holističnoj strategiji za borbu protiv terorizma. Otkrivanje i suzbijanje radikalizacije u zatvorima najbolje se postiže kada zatvorski zvaničnici razvijaju i sprovode politiku i programe umerenog upravljanja i rehabilitacije.

Jedna od prepreka za postojeće programe deradikalizacije je distribucija i transparentnost rezultata, što znači da je teško s pouzdanom sigurnošću utvrditi stope uspeha ovih programa. Međutim, postoje dokazi da snažan i odlučan program sa rehabilitacijskim resursima dovodi do smanjenja recidivizma. Kao što radikalizovana poruka ulazi u popravne ustanove i pronalazi plodno tlo za širenje, najsmrtonosnije posledice dolaze do izražaja kada radikalizovani zatvorenik napusti objekat i uđe u društvo kako bi izvršio svoje akcije kroz terorizam. Neuspešno sprovođenje agresivnog tretmana i programskih opcija za suzbijanje radikalizacije zatvora, rezultiraju otpuštanjem potencijalno radikalizovanih pojedinaca. Takođe, zatvori su idealno mesto za programe deradikalizacije zbog mera kontrole koje se mogu primeniti u zatvorskom okruženju. Potencijalna rešenja zahtevaju aktivno angažovanje vlade, koordinisano razmenjivanje poruka i kontinuirane kontakte između državnih agencija i ugroženih zajednica. Potrebna je široka i sveobuhvatna nacionalna strategija, prečišćena i

sprovedena na regionalnom nivou. Strategije koje balansiraju između tvrde i meke moći razdvajaju radikalizirajuće uticaje iz njegove regrutne baze, menjaju društveni kontekst potencijalnih regruta u korist demokratskog procesa. Pored fokusiranja na pojedinačne teroriste, u civilnom društvu istovremeno postoje kontraradikalizacijski naponi usmereni na širu zajednicu, u pokušaju da se marginalizuju ekstremistički elementi i zaustavi širenje nasilnog ekstremizma u muslimanskim tokovima.

Rehabilitacija i kontraradikalizacija su dugoročni projekti i njihovi rezultati nikad nisu neposredni, a finansiranje ostaje i dalje ključni problem za institucije civilnog društva. Shodno tome, naponi deradikalizacije i rehabilitacije, kako bi bili efikasni, moraju uzeti u obzir oba činioca. Takođe, da bi se postigao uspešan program deradikalizacije u borbi protiv terorizma neophodna je i šira reforma zatvora, reformisanje zatvorskih sankcija, tj. celog popravnog sistema. Treba omogućiti kontinuiranu procenu pojedinačnih faktora dinamičnog rizika koji uključuju odgovor teroriste na tekući uticaj i povezanost sa drugim osuđenim teroristima i izloženost mnogim faktorima u zatvorskoj sredini. Zbog sve većeg broja (ozbiljno) radikalizovanih prestupnika i opasnosti od procesa radikalizacije unutar kaznenog sistema, kazneno-popravni kapaciteti proširuju mere za prevenciju radikalizacije i sprovođenje deradikalizacije. Potrebno je koncentrisati teroriste u odvojene zatvorske jedinice kako bi se sprečila direktna komunikacija između njih i drugih kategorija zatvorenika. Takođe, treba temeljnije ispitati zašto neke grupe prihvataju nasilje a druge ne, i analizirati procese razdvajanja, programe deradikalizacije i druge metode kojima se sprečava širenje radikalizacije i terorizma.

Najzad, nijedan pristup ne može se baviti svim slučajevima nasilnog ekstremizma, čak ni u jednom regionu. Naponi kontraradikalizacije i deradikalizacije moraju uzeti u obzir kulturu, tradiciju, istoriju i pravila i propise svake zemlje, kako bi se suzbio problem radikalizovanja zatvorenika.

LITERATURA

1. Abuza, Z. (2009). The disengagement and rehabilitation of Jemaah Islamiyah detainees in Southeast Asia: A preliminary assessment. U J. Horgan & T. Bjørgo (Ur.), *Leaving terrorism behind: Individual and collective disengagement*, New York: Routledge
2. Barrett, R., & Bokhari, L. (2009). Deradicalization and rehabilitation programmes targeting religious terrorists and extremists in the Muslim world: An overview. U T Bjørgo & J. Horgan (Ur.), *Leaving terrorism behind: Disengagement from political violence*. New York: Routledge.
3. Bigo, D., L. Bonelli, E. Guittet and F. Ragazzi (2014), "Preventing and Countering Youth Radicalisation in the EU", European Parliament Study, Brussels pp.4.
4. Bjørgo, T., & Horgan, J. (Eds.) (2009). *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Perspectives*. London: Routledge.
5. Blaydes, L., & Rubin, L. (2008). Ideological reorientation and counterterrorism: Confronting militant Islam in Egypt. *Terrorism and Political Violence*, 20(4), 461-479. doi:10.1080/09546550802257168
6. Boucek, C. (2008). *Saudi Arabia's "soft" Counterterrorism Strategy: Prevention, Rehabilitation, and Aftercare* (Vol. 97). Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
7. Boucek, C., Beg, S., & Horgan, J. (2009). Opening the jihadi debate: Yemen's Committee for Dialogue. U T. Bjørgo & J. Horgan (Ur.), *Leaving terrorism behind: Disengagement from political violence*. New York: Routledge.
8. Boucek, C. (2007). Extremist Reeducation and Rehabilitation in Saudi Arabia. *Terrorism Monitor* 5, no. 16, http://www.jamestown.org/programs/tm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=4321&tx_ttnews%5BbackPid%5D=182&no_cache=1#Vh_HhjbvIU.
9. Demant, F., Slotman, M., Buijs, F., & Tillie, J. N. (2008). *Teruggang en uittreding: processen vanderadicalisering ontleed*. Amsterdam: IMES.
10. Dugas, M., & Kruglanski, A. W. (2014). The quest for significance model of radicalization: Implications for the management of terrorist detainees. *Behavioral sciences & the law*, 32(3), 423-439. doi: 10.1002/bsl.2122.

11. El Said, H. (2015). *New Approaches to Countering Terrorism: Designing and Evaluating Counter-Radicalization and Deradicalization Programs*. London: Palgrave Macmillan.
12. El Said, H., & Harrigan, J. (2012). *De-radicalization Violent extremists: Counterradicalization and De-radicalization Programmes and their Impact in Muslim-Majority States*. London: Routledge.
13. Fink C., & El-Said H. (2011). *Transforming terrorists: examining international Efforts to address violent extremism*. International Peace Institute.
14. Ganor, B., & Falk, O. (2013). De-Radicalization in Israel's Prison System. *Studies in Conflict & Terrorism*, 36(2), 116-131. doi:10.1080/1057610x.2013.747071
15. Gunaratna, R. (2005). *Ideology in Terrorism and Counter Terrorism: Lessons from combating Al Qaeda and Al Jemaah Al Islamiyah in Southeast Asia*. Conflict Studies Research Centre (CSRC) Discussion Paper 5/42.
16. Hirschfield, A., Christmann, K., Wilcox, A., Rogerson, M., Sharratt, K., Thomas, P., & Gil, S. (2012). *Process Evaluation of Preventing Violent Extremism Programmes for Young People*. London: Youth Justice Board.
17. Horgan, J., & Braddock, K. (2010). Rehabilitating the Terrorists? Challenges in Assessing the Effectiveness of De-radicalization Programs. *Terrorism and Political Violence*, 22(2), 267-291. doi:10.1080/09546551003594748
18. Horgan, J. (2008). Deradicalization or disengagement? A process in need of clarity and a counterterrorism initiative in need of evaluation. *Perspectives on Terrorism*, 2(4), 3-8.
19. Johnston, A. (2009). *Assessing the Effectiveness of Deradicalization Programs for Islamist Extremists*, Master thesis, Naval Postgraduate School Monterey, CA 93943-5000, 2009.
20. Kohler, D. (2016). *Understanding Deradicalization. Methods, Tools and Programs for Countering Violent Extremism*. Oxon/ New York: Routledge.
21. McCauley, C., & Moskalenko, S. (2011). *Friction: How radicalization happens to them and us*. New York: Oxford University Press.
22. Osman, S. (2014). Radicalisation, Recidivism and Rehabilitation: Convicted Terrorists and Indonesian Prisons. U A. Silke (Ur.)

- Prisons, Terrorism and Extremism: Critical Issues in Management, Radicalisation and Reform*. London and New York: Routledge str. 214-229.
23. Rabasa, A., Pettyjohn, S. L., Ghez, J. J., & Boucek, C. (2010). *Deradicalizing islamist extremists*. RAND Corp Arlington VA National Security Research Div.
 24. Schmid, A. (2012). Research on Radicalisation: Topics and Themes. *Perspectives on terrorism*, 10(3), 26-30.
 25. Schmid, A. (2013). Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review. *The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague* 4(2), doi: 10.19165/2013.1.02
 26. Schmid, A. (2012). *Twelve Rules for Preventing and Countering Terrorism*, *Perspectives on Terrorism*, 6(3), 1-1.
 27. Schuurman, B., & Bakker, E. (2016). Reintegrating jihadist extremists: evaluating a Dutch initiative, 2013–2014. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 8(1), 66-85. doi:10.1080/19434472.2015.1100648
 28. Silke, A. (2011). Disengagement or deradicalization: A look at prison programs for jailed terrorists. *CTC Sentinel*, 4(1), 18-21.
 29. Stern, J. (2010). „Mind Over Martyr“. *Foreign Affairs*, 89(1), 95.
 30. Veldhuis, T., & Kessels, E. (2013). Thinking before Leaping: The Need for More and Structural Data Analysis in Detention and Rehabilitation of Extremist Offenders. International Centre for Counter-Terrorism“. <https://www.icct.nl/download/file/ICCT-Veldhuis-Kessels-Thinking-before-Leaping-February-2013.pdf>.
 31. Veldhuis, T. (2012). Designing Rehabilitation and Reintegration Programmes for Violent Extremist Offenders: A Realist Approach”, *The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague*, 3(2), doi: 10.19165/2012.1.02
 32. Yehoshua, S. (2014). The Israeli Experience of Terrorist Leaders in Prison: Issues in Radicalisation and Deradicalisation. U A. Silke (Ur.), *Prisons, Terrorism, and Extremism: Critical Issues in Management, Radicalisation and Reform* (str. 144-156). Oxon: Routledge.
- Young, H. F., Rooze, M. & Holsappel, J. (2015). Translating conceptualizations into practical suggestions: What the literature on radicalization can offer to practitioners. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 21(2), 212. doi: 10.1037/pac0000065

EFFICIENCY OF DERADICALIZATION PROGRAMS IN THE FIELD OF PENOLOGY

Marko KRSTIĆ

Ministry of Interior of the Republic Serbia, Police departments Šabac

Summary

The paper presents deradicalization programs that are conducted in prisons and critical questions about the analysis of their efficiency and outcomes. The subject of the paper is terrorist rehabilitation and a counter-ideological program, designed to reduce the risk of potential reintegration of terrorists into terrorist activities after their release. In order to understand the potential of deradicalization in prison institutions, the research examines factors that can lead to initial radicalization. The strategy of some state programs for de-radicalization, in particular the deradicalization program in Saudi Arabia, were tested and the importance of unique adaptation to these programs was identified. The paper also examines the relevance of ideology and life skills training as a part of the deradicalization program in prisons. Discussions in this article are relevant to policy makers, deradicalization program creators, and security sector employees.

Key words: terrorism, radicalization, deradicalization, prisons, strategy, rehabilitation

Primljeno: 13.07.2018.

Prihvaćeno: 28.11.2018.